

הכל מעלין לירושלים

חובת הישיבה בירושלים ובניינה

כביטוי למעלתה וקדושתה

אליעזר חיים שנוולד

- (1) הכפיה לעלות לא"י ולירושלים, מח' הבבלי והירושלמי.
- (2) מניין נובעת חובת העליה של בני הזוג לא"י וירושלים - מח' הראשונים.
- (3) לשיטת החת"ס הדין נובע מקדושתה היתירה של א"י וירושלים
- (4) לשיטת הרב קוק זצ"ל הדין נובע מהחובה לישוב ולבנות את הארץ.
- (5) לשיטת הגרי"ם טוקצ'ינסקי - זהו דין יחודי בהלכות אישות ולא בהלכות ישוב הארץ וירושלים.
- (6) גילוי הקדושה היתירה של ירושלים ע"י בניינה וריבוי אוכלוסיתה.

ביום שחרור ירושלים ואיחודה, זכינו לכך שמקום מקדשנו וירושלים כולה ישובו להיות תחת ריבנות של עם ישראל. ביום זה אנו צריכים לברר לעצמנו את קדושתה ומעלתה של ירושלים. בתקופתנו עלנו להדגיש גם את המעלה שיש בישיבה בירושלים וכן את המעלה החשובה של בניין ירושלים שעליה אנו מתפללים מידי יום והיא אחד מהמפתחות לגאולה. המאמר שלפנינו משלב את ההיבטים ההלכתיים עיוניים של הסוגיה ואת ההיבטים האמוניים ההגותיים שלה ברוח "תורת ארץ ישראל".

1) הכפיה לעלות לא"י ולירושלים, מח' הבבלי והירושלמי.

שנינו במשנה במס' כתובות¹:

הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין **אחד האנשים ואחד הנשים**.

כמה דינים משמיעה לנו המשנה: חובת העליה לארץ ישראל ואיסור היציאה ממנה, העדיפות שיש לישיבה בירושלים על פני שאר חלקי א"י, והיכולת של בני הזוג לכפות האחד את השני לעלות ולא לצאת. אולם במשנה לא הובא ולו ברמז מה הטעם לדינים שהובאו בה. בגמ' הובאה ברייתא, אשר מרחיבה ומפרטת יותר, תוך שהיא מגדירה את יכולת הכפיה של בני הזוג²:

* המאמר המלא נכתב בשלהי שנת תשס"א עבור קובץ לזכרו של ר' שמואל מאיר ז"ל בעריכת ר' מנדי אריאלי, ר' שמואל מאיר ז"ל עסק במסירות נפש בבנינה של ירושלים מתוך מבט אמוני עמוק על המשמעות המקודשת של בנין ירושלים. השנה עסקנו בישיבה במס' כתובות והקדשנו את החודש האחרון של הזמן ללימוד פרק י"ג של המסכת וסוגיות א"י. המאמר שמובא בפניכם הוא חלק מהמאמר המלא.

¹ מסכת כתובות פרק יג משנה יא, ובגמ' בדף ק"י.
² גמ' כתובות דף קי עמוד ב. ועי' בתוספתא כתובות פ' י"ב.

ת"ר: הוא אומר לעלות, והיא אומרת שלא לעלות - כופין אותה לעלות, ואם לאו - תצא בלא כתובה, היא אומרת לעלות, והוא אומר שלא לעלות - כופין אותו לעלות, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה. היא אומרת לצאת, והוא אומר שלא לצאת - כופין אותה שלא לצאת, ואם לאו - תצא בלא כתובה; הוא אומר לצאת, והיא אומרת שלא לצאת - כופין אותו שלא לצאת, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה.³

דברי המשנה והברייתא העלו מספר שאלות בדברי רבותינו כגון: האם הכפיה לעלות לא"י ולירושלים נובעת משום מצות ישוב וירושת הארץ שחשיבותה גדולה ביותר, אולם אין בכך כדי להסביר מדוע אם האשה מסרבת לקיים מצוה זו תאבד את כתובתה? ואם הכפיה נובעת משום שבכך מתאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ, לא מובן מדוע גם האישה יכולה לכופ את בעלה לעלות לארץ ישראל, בכל זמן, הרי לאשה אין קרקע משלה ואיך שייך בה מניעת קיום מצוות התלויות בארץ? וכן לא מובן מדוע יכול לכופ אותה גם לעלות משאר חלקי הארץ לירושלים, שהרי כיום, לכאורה, אין שם תוספת של מצוות שלא ניתן לקימן במקום אחר בארץ. ואם הכפיה נובעת מפאת קדושת הארץ וקדושת ירושלים, עדיין לא מובן מדוע סרוב לזכות בקדושה יתירה מאפשר לגרש ללא כתובה⁴. בדומה לכך הקשה הגר"ם סוקצ'ניסקי⁵:

ולא הבנתי א) אמאי ובמאי הפסידה כתובתה כשאינה רוצה לעלות לאר"י ולירושלים. לוא אפי' להרמב"ן שמצות ישוב אר"י היא עשה גמורה, האם בשביל שאינה חפצה לקיים מצוה הפסידה כתובתה? ועוד יותר יש להתפלא על "עליה לירושלים", שגם להרמב"ן אין זו מ"ע אלא מעלה יתרה, ואמאי אם אינה חפצה לעלות עמו לירושלים תצא בלא כתובה? והלא כבר כתב הרא"ש וש"פ מהעולה מסוגיא דכתובות (ע"ב) שאפי' באכלה איסור שהוא בל"ת לא אבדה כתובתה כ"ז שאינה מכשילה גם אותו בהאיסור, ועד כאן לא מספקא לי' להח"מ (א"ע קט"ו סק"ב) אלא בהכשילתו בשאר

³ ובגמ' ערכין דף ג עמוד ב הובא ג"כ: "הכל מעלין לירושלים: לאתויי מנוה היפה לנוה הרעה. ואין הכל מוציאין לאתויי מאי? לאתויי מנוה הרעה לנוה היפה". וברש"י שם: "מנוה היפה - דחוי". לנוה הרעה - דא"י ואין אשתו יכולה לעכב עליו וכן מא"י לירושלים.

⁴ עיי' בשו"ת אבני נזר חלק יו"ד סימן תנד אות ל"ג שהעלה את שלושת האפשרויות הנ"ל: "נראה לי כי ישיבת א"י וירושלים יש בה ג' ענינים. א' מ"ע דישיבת ארץ. ובה אין חילוק בין א"י וירושלים... וכו'. ב' מצות התלויות בארץ. ובה יש יתרון לירושלים על שאר א"י בזמן המקדש שיש בה מצות יתרות אכילת קדשים ומע"ש ולהתפלל בבית המקדש שער השמים וכו'... הג'. מסתברא לדור במקום מקודש וקדוש לשכינה... וכו'. ומצד זה ירושלים מצוה לדור בה יותר מבשאר א"י אפי' בה"ז דקדושת מקדש וירושלים ודאי קידשה לע"ל".

⁵ בספרו "עיר הקודש והמקדש" ח"ג פ' ט"ו.

איסור שלא באיסור אכילה מהו, אבל בהכשילתו בבטול מ"ע לא שמענו משום פוסק שתפסיד הכתובה וכו"י⁶
 (ב) עוד יש להתפלא מה שגם היא יכולה כאן לכופ את בעלה לעלות אתה לאר"י וירושלים. אף אמנם אין דומה כפית אשה לכפית הבעל (עמ"ש הלאה) אך עכ"פ קשה שלא מצינו בכה"ג בשא"ד שבאם האשה רוצה להיות פרושה בחיים אציליים ולנסוע בשביל כך למקום מסוגל לזה - שתוכל לכופ את הבעל ובאם אינו מסכים הוא מוכרח לתת לה גט וכתובה.

(ג) הן אמנם אפשר לרכך את הקושי ולומר **ששבח ישוב אר"י יוצא מגדר סוג של סתם מצוה**, כי על כן מנו שם בסוגיא דכתובות משבח ישוב אר"י שהוא ממעל לכל דבר וכו': אבל עכ"ז כמה תיוהי חזינא הכא: (1) שהרי למוד-תורה גדול מישוב אר"י, ויוצאין מארץ ישראל לחו"ל ללמוד תורה, שהרי בלמוד התורה ודאי כל החיים הישראלים קשורים בו לגמרי, ולא דוקא חיי הפרט אלא חיי כל היצירה נוצרו בגלל התורה, ובכ"ז לא אמרו שאם חפץ לנסוע ללמוד תורה שיגרש בשביל כך את אשתו בלי כתובה. (2) אפי' לישא אישה הוא גם יוצא לחו"ל (ע"ז י"ג). הן אמנם לפי רוב הפוסקים הר"ז דוקא כשיוצא ע"מ לחזור וכמ"ש שם בתוס' ע"ז, אבל כ"ז אמרו ביוצא מאר"י אבל לכתחלה לנסוע לאר"י שיגרש בשביל כך את אשתו ובפרט בלא כתובה לא אמרו כך, ומכ"ש לדעת הפוסקים שלי"א בלישא אשה שהוא בע"מ לחזור⁷. (3) הלא רוב ישראל וגדולי אומתנו לאלפים ולרבבות לא עלו לאר"י, וכי היא גרועה מהם שתצא בשביל כך בלא כתובה? וכו'.. (5) ומה נענה בהכפילות לעלות לירושלים שאין שם כל אותן הטעמים ?

דקדוק ברש"י על המשנה מעלה שאלה נוספת (שם):

הכל מעלין - **את כל בני ביתו** אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים⁸; אחד האנשים ואחד הנשים - אף האשה כופה את בעלה לעלות ולדור שם ואם לאו יוציא ויתן כתובה כדקתני בברייתא בגמ' בהדיא.

דבריו של רש"י מתייחסים לסיפא של המשנה העוסקת בעליה לירושלים וביציאה ממנה, בעוד שלגבי העליה לארץ ישראל והיציאה ממנה לא

⁶ עיי' שם שמנה שיש רק שלשה דברים שבגללם נפסק שהאשה מאבדת את כתובתה: "א" מאכילתו איסור, (ב) נודרת ואינה מקיימת שבעון נדרים כו', (ג) מתנהגת בפריצות שחישי שמא תזנה תחתיו". עיי"ש.

⁷ ועיי"ש שציין ל"שאלות אמור ומובא בתוס' שם ועיי' תשו' ב"י נישואין י"ד ומובא בפאה"ש פ"א ס"ק י"ט ועיי"ש ס"ק כ"א".

⁸ עיי' ברין על הר"ף וברע"ב על המשנה שפירשו כרש"י.

פירש. ומשום כך דבריו זוקקין באור מדוע הדגיש את היכולת לכפות את כל אנשי הבית, ולא רק את אשתו, דווקא לגבי ירושלים. כך הקשה גם התוס' יו"ט⁹:

"וקשיא לי אמאי נטרי עד סיפא ולא פירשו ברישא דהכא
"הכל מעלין לא"י?"

האם מכאן יש להסיק שיש הבדל בין גדרי הכפיה ביחס לא"י ובין גדרי הכפיה ביחס לירושלים? או שיש צורך אחר להדגיש את היכולת לכפות את כל בני ביתו דווקא בהקשר של ירושלים?¹⁰ ועוד, מדברי הבריתא המובאים לעיל מהבבלי משמע שהושוו איש ואשה ביכולתם לכפות את העליה לא"י ולירושלים, או למנוע את היציאה מהם. אולם בירושלמי משמע שיש הבדל בין כח האיש לכח האשה ביכולת לכפות את העליה¹¹:

'הכל מעלין וכו': הוא רוצה לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה כופין אותה לעלות. היא רוצה והוא אינו רוצה אין כופין אותה לעלות. הוא רוצה לעלות לירושלים והיא אינה רוצה כופין אותה לעלות. היא רוצה לעלות והוא אינו רוצה אין כופין אותה לעלות. הוא רוצה לצאת לחוצה לארץ והיא אינה רוצה אין כופין אותה לצאת. היא רוצה לצאת והוא אינו רוצה כופין אותה שלא לצאת.

אמנם אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי בכך שהאיש והאשה יכולים לכפות זה את זה שלא לצאת מארץ ישראל ומירושלים, אולם כיצד נסביר שעפ"י הירושלמי רק הבעל יכול לכפות על האשה לעלות ולא להיפך? ועוד, כיצד ניישב את הירושלמי עם משנתנו, המדגישה את השוויון בין האיש לאשה בכל: "אחד האנשים ואחד הנשים"¹²? הרא"ש מביא את דברי

⁹ על המשנה שם אות י"א.

¹⁰ עיי' ב"ליקוטים" על המשנה בהוצאת תפארת ישראל, ושם בשם "הון עשיר" שהוא לרבותא בלבד ואין הבדל: "ונלע"ד דלרבותא פירשוהו אסיפא דאעפ"י שעומדים כבר בא"י שכל הטובות שהבטיח די לירושלים כל הארץ בכלל, כדאיתא במדרש, אפי' הכי יכול להכריחם לעלות לירושלים עיר הקודש". לעומתו החת"ס - בשו"ת חת"ס יו"ד סי' רל"ד כתב בעקבות התוס' יו"ט: "אמנם בשיטה מקובצת מיייתי בשם רש"י מהדורא קמא כי על רישא הכל מעלין לא"י נשותיהן מא"י לח"ל עכ"ל הנה שינה טעמו ברישא פי' הכל מעלין קאי אאותם הגורמים העלאה לאחרים אע"ג דפי' את נשותיהם מ"מ הכל קאי אותם הגורמים ומרבה אפי' עבד את רבו ומכ"ש אשה את בעלה וכדקתני בהדי' בברי' שבגמ' שהאשה כופה בעלה מח"ל לא"י אמנם בסיפא בבבא דהעלאה לירושלים דלא מיתניי בברי' בהדי' דהאשה כופה האיש וגם הוא נגד הסברא כמ"ש לעיל ע"כ פי' רש"י בהיפוך את כל ב"ב אדם מעלה לירושלים וקאי אאדון הבית שמעלה את כל ב"ב בין נשיו בין עבדיו העברי' לישב עמו מנוה היפה לרעה נמצא רישא מיירי שכל א' מבני ביתו יכול לכופ' את אדון הבית לדור בא"י וסיפא קמ"ל שאדון הבית יכול לכופ' כל ב"ב א' אנשי וא' הנשי שבבני ביתו לדור בירושלים אבל המה לא יכופו אותו וכו"י ומשמע מהחת"ס שסיבת ההבדל כדי ללמדנו שכח הכפיה לעלות לא"י גדולה יותר מכח הכפיה לעלות לירושלים. וע"ע הצעתנו לבאור הדיוק ברש"י לקמן.

¹¹ ירושלמי מסכת כתובות פרק י"ג הי"א.

¹² עיי' בשו"ת ציץ אליעזר חלק יא בהדרן על מסכת כתובות שתירץ שאלה זו: "נראה דהירושלמי מפרש לה דזה דקתני במתניתין אחד אנשים ואחד נשים קאי זה על ואין הכל מוציאין, בזה שוין אנשים ונשים, אבל על הכל מעלין ס"ל דבזה אין שוין נשים לאנשים, והאשה אין ביכלתה לכופו לעלות לא"י או לעלות לירושלים דהכול הולך בזה אחר האיש (עיי' בפ"מ)".

היכולת לכפות על הישיבה בארץ ובירושלים בין זמן הבית לבין משנחרב, וגם האשה יכולה לכפות את בעלה לעלות. אולם ה"בית יוסף" ניסה בכל זאת לפשר בין הבבלי לירושלמי¹⁷ ותירץ את קושיית הטור על ר"מ¹⁸:
ולי נראה דאיפשר לומר דלא ראו חכמים לגרוע כח האיש לגבי ארץ ישראל וירושלים אפילו בזמן הזה.

לפי הב"י יש הבדל בין תקנת חכמים לכפיה של בני הזוג, לפני החורבן, שאז היתה במלואה, לבין תקנת חכמים לאחר החורבן, שאז הקטינו את כוחה בדרגה אחת, אולם לא ביטלה לגמרי. אולם עדיין לא תורצה השאלה מניין נובע כח האישה לכפות על הבעל להשאר בארץ או בירושלים, וגם כשבית המקדש היה קיים אין מובן מניין נובעת יכולת הכפיה של האשה והאיש לעלות לירושלים, כפי שהקשה ה"חתם סופר"¹⁹:
אבל שתכוף האשה את בעלה לדור בא"י ובירושלים צריך עיון גדול מאין הרגלים ומה ראו על כה?

ה"חתם סופר" עוד מוסיף ומקשה על פי התשב"ץ שאין הדבר מתיישב עם הלכות אחרות שבין איש לאשתו, נוסף לכך שהלכות חמורות נדחות כדי לא לפרק את התא המשפחתי²⁰:

ויפה כ' תשב"ץ²¹: הלא התורה חסה על האשה במצות כבוד אב ואם, משום דרשות בעלה עליה, ואיך היא תכוף אותו להושיבה בירושלים דוקא משום תוספת קדושתה או ליישב את ירושלים? ומח"ל לא"י י"ל משום שבחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה וכעובד ע"ז ח"ו, אבל מא"י לירושלים הוא דבר תימא, אפילו בזמן שבהמ"ק מכ"ש בזה"ז?

פלוגתא בזה ס"ל להירושלמי דהמוחזק יכול לומר "קים לי", משום שלדעתו לא הוכרעה ההלכה בזה אי איכא מצוה גם בזה"ז או לא, ובכאן המוחזק הא הרי הוא הבעל, שמוחזק בכתובתה והיא רוצה להוציאה ממנו, ולכן כשהוא אומר לעלות והיא אינה רוצה ורוצה להוציא ממנו כתובתה, יכול לטעון קים לי שיש מצוה גם בזה"ז, ולכן כופין אותה לעלות ואם לאו תצא בלא כתובה, אבל כשהיא רוצה לעלות והוא אינו רצה, ורוצה להוציא ממנו כתובתה יכול הבעל לטעון קים לי דאין מצוה בזה"ז, ולכן אין כופין אותו לעלות, ואם היא רוצה לעלות תצא בלא כתובה. וכו'. אבל הבבלי ס"ל להכריע דאיכא מצוה לעלות לא"י גם בזה"ז, ועל כן ס"ל להבבלי גם בפשיטות דגם האשה יכולה לכפות לאיש לעלות לא"י וכן לעלות לירושלים.

¹⁷ דרך נוספת ליישוב דברי ר"מ עיי' בשו"ת צץ אליעזר חלק יא בהדרן על מסכת כתובות בשם בית הלוי: "והלום ראיתי בספר בית הלוי חלק ב' סו"ס נ' שרוצה ליישב דברי רבינו מאיר, בדרך זאת, דס"ל להר"מ דיש מצוה בישיבה בא"י מנח וירשתם אותה וישבתם בה, ויש גם מצוה משום קיום המצות התלוים בה, וס"ל נמי כהר"ח בתוס' דבזה"ז קשה לקיים בה המצות משום כובד הגלות, והך מצות עשה של וירשתם אותה וישבתם בה י"ל דנשים פטורות ממנה דהרי נשים לא נטלו חלק בארץ, ומשו"ה בזמן הבית דגם מלבד המצוה איכא המעלה של קיום המצות וזה שייך גם בנשים גם היא יכולה לכוף אותו, אבל בזה"ז דליכא רק משום עיקר המצוה (של וירשתם וישבתם בה) משו"ה הוא יכול לכופה דהוא מצווה בה, אבל היא אינה יכולה לכופו דהיא לא מפקדה, ועיי' ב"ת אריכות (ויעוין מ"ש בזה בשו"ת מהר"ט ס"י כ"ח ובביאור הגר"א באה"ע שם ס"ק י"ז עיי"ש שעפ"י שם א"צ לבוא עלה מנח ההיא דר"ח כיעו"ש ואכמ"ל). אולם הרב וולדינברג עצמו מקשה על הבית הלוי בכך: "אך הבית הלוי שם בעצמו כותב שתירוץ זה הוא תירוץ נכון בדעת הר"ם בנוגע לעליה לא"י, אבל מה דחולק שם הירושלמי על ש"ס דידן גם בדין לעלות מא"י לירושלים ומחלק בין אותו לאותה, הרי לא מתיישב עי"ז, ונשאר בצ"ע. כן לא ביאר במה שונה אם כן לצאת מלעלות. ולמה בלצאת אין כופין אותה דהא לא מיפקדה בזה"ז".

¹⁸ בית יוסף אבן העזר סימן עה אות ד ועיי' שסיים: "ועיין בתשובה שכתבתי בסוף סימן זה ועיין בספר מישרים (נכ"ג סוף ח"ח)". ועיי' בב"ח שם ובפרישה ובדרישה שם.

¹⁹ שו"ת חתם סופר ח' יו"ד חלק ב סימן רלד.

²⁰ שו"ת חתם סופר שם.

²¹ שו"ת תשב"ץ ח"ג ס"י ר"א.

2) מניין נובעת חובת העליה של בני הזוג לא"י וירושלים – מח' הראשונים.

נראה שיסוד הדיון בהלכה שלפנינו תלוי בשאלה מה הטעם לכפיה של בני הזוג האחד את השני לעלות לא"י ולירושלים. לכאורה ניתן לומר שהלכה זו קשורה להלכות אישות - למכלול ההלכות שעל פיהן ניתן לקבוע מי מבני הזוג יכול לכפות לדור במקום מסויים. על פי הלכות אלה מיישבים את חילוקי הדעות בין בני הזוג לגבי מקום המגורים. הסבר זה יכול להתיישב היטב עם מיקומה של משנתנו ("הכל מעלין") אשר מובאת לאחר משנה העוסקת בדינים אלה ("שלוש ארצות לנישואין"). לעומת זאת יש אפשרות לומר שהלכה זו היא חלק ממכלול ההלכות הקשורות למצוות ירושת הארץ וישובה. חשיבות ריבוי האוכלוסיה בארץ ישראל וישוב עריה היא כל כך גדולה, עד שתיקנו חכמים שבני הזוג יוכלו לכפות זה את זה לעלות לארץ, אפילו במחיר פירוק התא המשפחתי. הסבר זה יכול להתיישב היטב עם הסוגיה בגמ' (כאן) שבהמשכה היא עוסקת בדינים שונים הקשורים למצוות ישוב וירושת הארץ והאיסור לעזבה.

המעין ברמב"ם יווכח שסבר כאפשרות הראשונה. ידוע ומפורסם שהרמב"ם סידר את ההלכות בי"ד ההחזקה על פי שייכותם העניינית. אכן הרמב"ם פסק דין זה בהלכות אישות פ' י"ג, בחלקו השני של הפרק ובו דינים שונים לגבי יכולת בני הזוג לכפות האחד על השני את מקום המגורים²²:

יז. איש שהיה מארץ מן הארצות ונשא אשה בארץ אחרת כופין אותה ויוצאה עמו לארצו או תצא בלא כתובה שעל מנת כן נשאה אע"פ שלא פירש, אבל הנושא אשה באחת מן הארצות והוא מאנשי אותה הארץ אינו יכול להוציאה לארץ אחרת, אבל מוציאה ממדינה למדינה ומכפר לכפר באותה הארץ. וכו'..

יט. במה דברים אמורים מחוצה לארץ לחוצה לארץ או מארץ ישראל לארץ ישראל אבל מחוצה לארץ לארץ ישראל כופין לעלות וכו'.. .. ואין מוציאין מארץ ישראל לחוצה לארץ ואפילו מנוה הרע שרובו גוים לנוה היפה שרובו ישראל.

כ. אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה תצא בלא כתובה, אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה יוציא ויתן כתובה, והוא הדין לכל מקום מארץ ישראל עם ירושלים,

²² הלכות אישות פי י"ג הי"ט, וכן פסק השו"ע באה"ע סי' ע"ה. ולקמן נביא דברי הרב טוקצינסקי שג"כ דייק כך.

שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין משם והכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין משם.

אם היה הרמב"ם סבור שמדובר בהלכה הקשורה לעצם ישוב וירושת ארץ ישראל או לחיזוק הישוב - היה מביא אותה בהלכות מלכים²³ שם הוא מפרט את ההלכות הקשורות לארץ ישראל וישובה, שם גם הביא הרמב"ם את שאר ההלכות המובאות בגמ' בהמשך הסוגיה.

לעומתו ניתן להוכיח שהרמב"ן סבר כאפשרות השניה - שהכפיה היא חלק ממצות ירושת הארץ וישיבתה, שהיא מצוות עשה מדאוריתא כפי שמתבאר מפירושו על התורה²⁴:

"והורשתם את הארץ וישבתם בה וגו' " - על דעתי זו מצות עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה כי הוא נתנה להם, ולא ימאסו בנחלת ה'. ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם, יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו (כתובות קי ב) במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוונו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצות עשה. וכו'".

מצוות ירושת הארץ עפ"י הרמב"ן כוללת את כיבושה וישובה "ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה"²⁵. משמע מכך שכיבושה כולל השלטת ריבונותינו המדינית לאומית עליה, וזה מוטל על עם ישראל כאומה²⁶. אולם עצם הדירה בה והעליה אליה מוטלת על כל יחיד²⁷. שני חלקי מצווה זו קשורים אחד לשני משום שככל שירבו היושבים בארץ כך תפתח הארץ ותשגשג ותתעצם ריבונותה של המלכות בארץ. על פי הרמב"ן, זהו יסודה של תקנת חכמים: שבני הזוג יכולו לכפות האחד את השני לדור בארץ, לעלות אליה ולא לעוזבה. פן נוסף למצוות הישיבה בארץ ישראל, מבאר הרמב"ן במקום אחר, שם מבאר הרמב"ן את גודל קדושתה של הארץ, ושעיקר מצוות התורה לא

²³ הלכות מלכים פ' ה'.

²⁴ רמב"ן במדבר פרק לג פסוק נג. ועיי"ש בפ"י אור החיים לר"ח בן עטר.

²⁵ וכן כתב בהשגות הרמב"ן לספר המצוות מצוה רביעית: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות או לשממה. וכו'. הרי נצטוונו בכיבוש בכל הדורות. ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו (ת"כ בהר פ"ה ה"ד וכע"ז כתובו' קי ב, וש"י, מלכים ספ"ה) שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת י"י לאמר לך עבוד אלהים אחרים וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. וכו'".

²⁶ כך דייק מדברי הרמב"ן הג' הרב יהושע מקוטנא, בשו"ת "ישועות מלכו" ח"ב סימן סו: "ואמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצות-עשה, מכל מקום בעיקר המצוה אינה אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש ארץ-ישראל שתהיה תחת ירושתנו, לא על ביאה ריקנית של עתה".

²⁷ ברמב"ן שם, ועיי' ב"פאת השולחן" הלכו' ארץ ישראל פ"א ה"ג.

ניתנו אלא למי שיושב בה²⁸:

"אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל וכו'.. והנה בחוצה לארץ, אע"פ שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלימה, בעבור המשרתים המושלים עליה וכו'.. והוא מאמרם (כתובות קי ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (להלן כה לח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, ואומר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים", ואמרו בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ה), הרי הוא אומר (בראשית כח כא) ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים, ואומר לתת לכם את ארץ כנען, כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלהים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים, וכן הוא אומר (יהושע ד יג) כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה', ואומר (דה"א כב יח) ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו, וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת הא אינם עליה אינה מכובשת. ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג), ואבדתם מהרה (דברים יא יז), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה (לא כ) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצוינין בהם. והנה הכתוב שאמר (דברים יז יח) ואבדתם מהרה ושמתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא לא לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה, וכך הוא בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ב). וכו'.. ואין רשות לפרש בענין הארץ יותר מזה, וכו'..

מכאן שלרמב"ן מצוות הישיבה בארץ היא מצוה בפני עצמה אשר בעטיה תבנה הארץ ותתישב²⁹, ולשם כך תיקנו חכמים אף את הכפיה של בני

²⁸ פ"י הרמב"ן ויקרא פרק יח פסוק כה. יסוד זה של קדושת הארץ מתקשרים לדברים שהבאנו לעיל מדברי הר"מ כפי שהתבארו במרדכי והג"י אשרי מהם למדנו שהכפיה לעלות לירושלים נובעת מקדושתה היתירה של ירושלים בזמן שבית המקדש היה קיים.

²⁹ ע"י בשו"ת "דברי יציב" לר"י יקותיאל יהודה הלברשטם האדמו"ר מצאנו-קלוזנבורג חלק אה"ע סימן פ"ז, שדן

הזוג. למצוה זו יש צד נוסף הקשור לקדושת הארץ והאפשרות לקיים את מצוות התורה שיש ליושבים בה.

מאידך, מדברי רבנו חיים הכהן המובאים בתוס' בסוגיין נראה למפרשים רבים שיש לו שיטה אחרת. שיטתו היא שהכפיה לעלות לארץ ישראל אינה משום עצם הישיבה בא"י אלא משום שהיא כאמצעי המאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ³⁰, מכך גם גזר את השלכות על האפשרות לכפות בזמן הזה³¹:

הוא אומר לעלות כו' - אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים. והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י **כי יש כמה מצות התלויות בארץ** וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם³².

דברי רבינו חיים כהן מצוטטים בתשובה המובאת בדברי המרדכי על סוגייתנו שם הדגש הוא על הסכנה³³:

כתב רבינו חיים כהן בתשובה: דהני מילי בימיהם שהיה שלום בדרכים, אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופה, דהוה ליה כמו חפץ להוליכה למקום גדודי חיות ולסטים וכו'.

מדברי התוס' עפ"י שיטתו של רבינו חיים כהן עולות שלוש מסקנות: (א) הכפיה לעלות לא"י נובעת משום המצווה לדור בא"י. (ב) מצוות הישיבה בא"י היא משום שבכך מתאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ (אם כי ניתן לערער על מסקנה זו). (ג) לשיטת התוס' כאשר יש סכנת דרכים לא ניתן לכפות לעלות לארץ³⁴. (ועי' לעיל בתחילת מאמרנו על הקושיות

בשאלה האם על פי שיטת הרמב"ן, דין זה של "הכל מעלין" קיים גם לגבי סוריה, אגב דבריו הרחיב בשיטה זו על הקשר בין כיבוש לשיבה: "אי הא "הכל מעלין" הוא משום המצוה ד"והורשתם את הארץ וישבתם בה וגו'" [במדבר ל"ג נ"ג], ובודאי שעל סוריה ליכא האי והורשתם. ולזה גם ליכא בסוריה לא תחנם לרשי"י בע"ז הנ"ל. ועיין ברשי"י גיטין שם בע"ב בד"ה משום ישוב אר"י, לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה. ועיין בספר המצות במ"ע שהוסיף הרמב"ן מצוה ד', שנראה מלשונו דהמצוה היא כיבוש הארץ והישיבה היא מחלקי המצוה עיי"ש, [ועי"ע ישראל סבא גליון צ"ה עמ' תקל"ח]. ובאור החיים הקדוש שם בפרשת מסעי דלהרמב"ן עיקר המצוה היא הישיבה ושמכאן סמכו לומר דהכל מעלין לאר"י עיי"ש [ובמ"ש מפרש"י שם]. ומלשון רשי"י בגיטין הנ"ל לגרש עכו"ם, נראה שהישיבה קשורה בכיבוש, וא"כ בודאי האי מצוה ליתא בסוריה דליכא מצוה לגרש, ולזה ליכא גם לא תחנם וכו'.

³⁰ בשו"ת התשב"ץ ח"ג סי' ר' משמע שגם הוא סבר שהכפיה היא משום קדושת המצוות לשיטתו היא משולבת עם קדושת הארץ-קדושת שכינה.

³¹ תוספות כתובות דף קי"ב ד"ה: "הוא".

³² עי' בחי' המהרי"ט על מסכתין שדן בדברי הר"ח בתוס' והקשה עליהם מכמה פנים והסיק שתלמיד טועה כתבו. וכ"כ בשו"ת מהרי"ט חלק ב' - יו"ד סימן כח: "ומצאתי בתשובות למהר"ם סי' קצ"ט שכתב בלשון הזה ועל כי ראיתי שיש בני אדם באים לחלק בין בזמן הזה בין בזמן הבית צריך אני לבאר דאין לחלק בזה דהא אמרי' בירושלמי בשלהי כתובי וכי עד נ"ל דבריי דכתובות בזמן שישראל שרויין על אדמתן וההיא דירושלמי בזמן הזה ואפ"ה כופין את האשה לעלות ע"כ ומכאן אתה למד שדברי הר"י חיים אינן מיסוד התוס' כי מי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם והרא"ש ז"ל והאיר את עיני שמצאתי בהגהות מרדכי כלשון הזה כת' רבינו חיים כהן בתשובה דה"מ בימיהם שהיה שלום אבל עכשיו שהדרכים משובשים אינו יכול לכופה דהו"ל כמו חפץ להוליכה למקום גדודי חיה ולסטים ואפ"י אם יעמיד לה ערבים מגוף לממון ערביך ערבא צריך ע"כ הרי שתשובת הר"י חיים כהן ז"ל לא באה אלא מטעם סכנת הדרכים ומ"ש בתו' דאין מצוה לדור בא"י הגהת תלמיד היא ולא דסמכא היא כללי".

³³ מרדכי כתובות דף ס"י ש"י"ג. ועי' בהגהות מהר"ם מטיקטין שם. ציטוט דברי רבנו חיים כהן עיי' המרדכי שופך אור על דברי התוס' אצלנו. שכן היה יכול להשתמע ממנו שהוא מחולק לשני חלקים ורק החלק השני הוא מדברי ר"ח כהן, ומכאן קמ"ל שהכל אליבא דר"ח כהן.

³⁴ ניתן להביא סימוכין למסקנה הראשונה מדברי מדברי הרשב"ם על הגמ' בבבא בתרא לגבי האיסור לצאת לחו"ל:

שהקשו על שיטה זו).

3) לשיטת החת"ס הדין נובע מקדושתה היתירה של א"י וירושלים

ניתן להצביע על מחלוקת הראשונים שהוזכרה לעיל כמקור לבאורי האחרונים בסוגיה זו. שיטתו של החת"ס סופר בסוגיה זו היא מן המפורסמות, החת"ס עסק בסוגיה זו בתשובותיו שבשו"ת יורה דעה, וכן בשאר כתביו. לשיטתו של החת"ס הדין של משנתנו נובע מהמצוה לשבת בארץ משום הקדושה היתירה שיש לא"י ולירושלים. ולא כמשתמע מדברי הר"ח שבתוס' שהוא משום המצוות התלויות בארץ³⁵:

והנה לכאורה משמע לא משום מצות התלויים בא"י וירושלים כופין, אלא משום קדושת עצמה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה ר"ל. אדרבא לדברי ר"ח כהן שבתוס' שלהי כתובות משמע אי לא מצות נוהגת היה יותר ראויה לעלות. ומהרי"ט³⁶ שהביא הדרת גאוננו כ' להדיא שהטעם משום תוספת קדושתה ולא משום מצות הנוהגות. ודלא כמשמע מתשב"ץ הנ"ל ותשב"ץ גופיה רפ"א בידיה.

מכאן שדין זה קיים בכל עת משום שהקדושה הזו קשורה לקדושתן של ארץ ישראל וירושלים מימות עולם, ועל כן אינה בטילה לעולם (שם):
וכיון שכל עצמו הוא משום עוצם קדושתה אין לכנס כלל בפלפול אי קדשה ראשונה וקדשה לעתיד לבוא, וכו' .. כ' .. כ' אין אנו עוסקים אם מצות נוהגים או לא או אם טעמא מותר לכנס שם או לא, רק בקדוש' עליונה שירושלים הוא שער השמים מימות עולם אפי' כשהי' היבוסים יושב ירושלים והכנעני והפריזי אז בארץ ולא זזה ולא תזוז שכינה מכותל מערבי אפילו בחורבנה³⁷ וכו' .. והדר"ג גילה סוד דבעל חסד לאברהם מעין ג' נהר ג' (ומשלנו הוא) דמבואר דחלון הרקיע רחב מלמטה נגד כל א"י וקצר למעלה נגד ירושלים ובהמ"ק ובשעת חורבן נסתם לגמרי ושוב אחר החורבן נפתח אבל נקצר פיו שלמט' אבל פיו שלמעל' ושער השמים לא יסתום חלילה שהוא שפע אלהי שבמקום מקדש וירושלים וכו' ..

³⁵ "ת"ר: אין יוצאין מארץ לחו"ל - א"כ עמדו סאתים בסלע. וכו' " ושם מפרש הרשב"ם שהאיסור נובע מהפקעת המצוות התלויות בארץ: "אין יוצאין כו' - שמפקיע עצמו מן המצוות. ע"י גם בשו"ת מנחת יצחק ח"י ס"י ק"ח, והוא דבר תימה שהקשה על רש"י בכתובות מדברי הרשב"ם בבבא בתרא, אולם הסברו בדברי הרשב"ם בגדר ההפקעה מן המצוות מאירים את הענין.

³⁶ שו"ת חתם סופר יו"ד חלק ב' סימן רל"ד.
³⁷ החת"ס ציין לשו"ת מהרי"ט ח"ב ח"י"ד ס"י כ"ח.

³⁷ וכ"כ הרב קוק זצ"ל במספר מקומות ע"י לדוגמה ב"משפט כהן" עמ' רי"ב ס"י ח': "שקדושת הארץ תלויה בכבוש, שהוא ענין משתנה בזמנים, ולכן יש לה בטול בהם לפעמים, וקדושת המקדש וירושלים אין לה בטול, מפני שהיא תלויה, בקדושת השכינה הקימת לעולם ולא זזה שכינה ממקום מקדשנו וכו'".

בדרך זוהסביר גם את יתרונה של ירושלים על שאר חלקי א"י (שם):
 היוצא מדברינו דעכ"פ לכ"ע קדושת שניהם קדושת עולמים
 מימות עולם עד סוף כל ימות עולם לא נשתנה ולא ישתנה
אלא שקדושת ירושלים חמורה מקדושת שאר א"י וגם
הרמב"ם דלא מנה למצות עשה ישיבת א"י כמו שחשב
הרמב"ן במניין המצות מ"מ מודה ביתר שאת בקדושה בזה"ז
וכו'... מ"מ נראה מדבריו כי לא נפחתה קדושתה ולא תלי'
כלל בקיום מצות אלא הארץ עצמה קדושה וירושלים קדושה
יותר.

מכאן שחשיבות הישיבה בירושלים יתירה על הישיבה בשאר חלקי א"י
 בכל הזמנים³⁸. לפי החת"ס מקור הדין המעדיף את ישיבת ירושלים קשור
 לדין הקדימות של יושבי ירושלים לענין צדקה. (שם):

ופשט הגמ' דמקדימים יושבי א"י, משום דישיבתה מצוה
 מפני קדושה שבה, וראוי להקדים עושי מצוה כנ"ל, א"כ
 ממילא ה"ה ירושלים נגד א"י דהכל חד³⁹, דאלת"ה מנא ליה
 לתנא דמתני' לכוף לעלות לירושלים ולגרש בע"כ אי לא
 רמיזא באורייתא⁴⁰. וכו'..

הנה כי כן יפה אחז"ל שהאיש יכוף כל ב"ב לעלות לא"י או
 לירושלים שהרי משום ישוב א"י כותבין אוננו אפילו בשבת
 ומכ"ש משום ישוב ירושלים ביותר בזה"ז. וכבר העיד
 הרמב"ן באגרתו שהחורבן לפי ערך הקדושה כל שקדוש יותר
 חרוב יותר וירושלי' חרוב יותר מכל ערי א"י ע"ש, מכלל
 דבעי דרישה וישוב יותר ויש לכוף ב"ב לדור שם⁴¹.

דיוק בדבריו מלמד שקדימותה של ירושלים אינה רק כחובת הגברא,
 לעלות ולדור בה, כדי לזכות לקדושתה היתירה, אלא מצד מעמדה של
 ירושלים שמפאת קדושתה וחשיבותה נחרבה יותר מכל חלקי א"י ועל כן
 היא צריכה להיות בנויה לתלפיות ומרובה באוכלוסין מכל שאר חלקי
 א"י⁴².

³⁸ וכן כתב שם: "אלא במ"ש שפשוט בעיני ישיבת ירושלים יש בה מצוה יותר מישיב שארי ערי א"י והבאתי
 בפשיטות ממתני' שלהי כתובות שהכל מעלין לירושלים וזה אפי בזה"ז לכל הפוסקי' וכו'".

³⁹ ע"י שם שבכך באר מדוע לא הוזכרה עדיפותם של עניי ירושלים: "ואולי משו"ה לא תני בספרי ולא רמו קרא דפי
 ראה אלא קדימת עניי ארצך לח"ל ולא רמו קדימת עניי ירושלים לא"י משום דזיל בתר טעמא".

⁴⁰ כנראה שמתכוין לעקרון של חז"ל המופיע פעמים רבות בש"ס שכל תקנה דרבנן צריכה להיות מבוססת על דין
 תורה הדומה לה: "כל דתקון רבנן - כעין דאורייתא תקון". עי בגמ' פסחים דף ל עמוד ב; בדף לט עמוד ב; ובדף
 קטז עמוד ב; וביומא דף לא עמוד א; וביבמות דף יא עמוד א; ובגיטין דף סה עמוד א; ובבבא מציעא דף ד עמוד
 א; ועוד.

⁴¹ עי"ש שדייק מרש"י שבכ"ז יש כח כפיה גדול יותר בעליה מחו"ל לא"י, מאשר לעליה מא"י לירושלים. דלא"י כל
 בני הבית כופין וכו'.

⁴² ע"י בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק יא: הדרך על מסכת כתובות ושם באר את דברי החת"ס דווקא עפ"י דבריו בהמשך
 התשובה: "וכל זה הוא מפני שכאמור העליה לארץ ישראל, וביותר הישיבה בירושלים, מביאה את האדם

4) לשיטת הרב קוק זצ"ל הדין נובע מהחובה לישוב ולבנות את הארץ.

הרב קוק זצ"ל באר את המשנה כחלק ממצות ירושת הארץ ישובה ובנינה בדומה למה שבארנו בדברי הרמב"ן. באחת מתשובותיו המפורסמות הוא מתייחס לפן ההלכתי של בנין הארץ, ישובה וריבוי המתיישבים בה:⁴³

נשאלתי: אם רכישת הקרעות לישראל בארץ ישראל וההתישבות בה היא מצוה. (באם שיבת ישראל לארץ ישראל היא מעיקרי האמונה. ג) ואם השיבה הזאת היא ענין מקושר עם ביאת המשיח.

והנני להשיב על זה בקצרה דברים ברורים.

על החלק הראשון של השאלה אני תמה על השואלים, איך אפשר להסתפק בדבר יסודי כזה? הלא אנחנו רואים בכל התורה כלה, שבכתב ושבועל פה, כמה גדולה היא החבה לארץ ישראל לישובה, לקנינה ולבנינה. וכו'..

ואחרי אגודים כל כך קדושים שקשרה תורה"ק שבכתב כולה, על שלשת חלקיה, התורה הנביאים והכתובים, את האומה לדורותיה עם בנין הארץ וקדושתה, עם צפיית הישועה ועריגת הנפש לראות בתקומת ישראל עליה, היש מקום להסתפק על אימוצי הבנין אשר נתגלו בדורנו, אם הם מכלל חובת התורה? ומוכרח הדבר, שהתורה שבעל פה הנובעת מהתורה שבכתב וקשורה עמה, אמצה כ"כ את לב האומה להתחזק בכל האפשרות, בקנין ארץ ישראל ובבנינה וישובה. וכו'

חשוב לשים לב לדבריו של מרן הרב קוק זצ"ל בתחילת דבריו. התורה העמידה את ירושת הארץ וישובה כיעד תורני וכמצווה בעלת חשיבות רבה. וכך גם לגבי תקנות שונות שתיקנו חז"ל שנועדו לחזק את ישוב הארץ (שם):

ורבו הדינים שתקנו חז"ל בשביל ישוב ארץ ישראל הנוהגים בכל הדורות ובכל הזמנים. והיה יקר להם עץ אחד שנתוסף במטעי הארץ, עד שנפסקה ההלכה בב"מ ק"א א', שאם שטף הנהר זיתיו ושתלן בתוך שדה חבירו, בארץ ישראל אסור לעקור אותם, שמאחר שניטע עץ בארץ ישראל חסו שלא

הישראלי במוקדם או במאוחר לידי עליות רוחניות גדולות לעלות בהר ד' ולקום במקום קדשו. שזהו סוד חיי האיש היהודי - כפרט וככלל - עלי האדמות".

⁴³ מאמרי הראייה עמ' 524 "הלכה ומעשה". הרב קוק זצ"ל התייחס לסוגיה זו בכל כתביו בהיבט האמוני ובהיבט ההלכתי ולא נוכל להרחיב את היריעה כדי למנותם. אולם נדמה שתשובה ארוכה זו היא הממצא מבין כולן ציטטנו ממנה רק קטע קטן.

להחריבו, וכ"ה להלכה בשו"ע חו"מ סי' קס"ח ס"א, אלא נותן לו דמי זיתיו כמו שעומדים לנטיעה, **ובלבד שלא תגע יד למעט את ישוב ארץ ישראל.**

ובדין מזוזה מצאנו, במנחות מ"ד א', השוכר בית בחו"ל פטור מן המזוזה כל שלשים יום, אבל בארץ ישראל חייב מיד, **והטעם הוא שיהיה מקושר יותר לישוב הארץ ישראל** כמו שפירש רש"י שם על מה שאמרה הגמ' בטעם דין זה משום ישוב ארץ ישראל, דלאחר שקבעה שוב אינה נוטלה משם אפילו יוצא ממנה כדאמר בפרק השואל בב"מ דף ק"ב, הילכך בקושי יצא ממנה מפני טורח מזוזה אחרת ואפילו יוצא ממנה ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה **מזומנת במזוזה ונמצאת ארץ ישראל מיושבת עכ"ל.** הרי שגם בחלקים קטנים של עניני הישוב, **נקבעו הלכות לכל הדורות, כדי לחזק את ישוב הארץ.** ומה שמפורסם מהא דב"ק פ' ע"ב, שהתירו לאמר לנכרי לכתוב שטר בשבת על מי שקונה בית בארץ ישראל, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו על השבות, שהחמירו בכזה בהרבה מצות אחרות, וכן פסק להלכה הרמב"ם בפ"ו מה' שבת הי"א **קל וחומר שחשו לישובים כלליים בארץ ישראל, לתקן תקנות להרבות הישוב,** כמו שמצאנו שם שהלוקח עיר בארץ ישראל כופין אותו ליקח לה דרך מארבע רוחותיה, והיינו כדי להרחיב את הישוב, שיהיו לעיר זו הרבה עוברים ושבים, **ויתגדל ישובה וסחרה,** וכ"פ הרמב"ם להלכה בפ"ו מה' שכנים ה"ב.

בדרך זו מבאר מרן הרב קוק זצ"ל גם את דברי המשנה שלנו של "הכל מעלין". ומשמע שהיא תקנת חכמים כדי לחזק את ישוב הארץ (שם):

ודין המשנה כתובות ק"י ע"ב שהכל מעלין לארץ ישראל, ואף האשה כופה את בעלה לעלות לשבת בארץ ישראל, ואם לאו יוציא ויתן כתובה, ואפילו מנוה היפה שבחו"ל לנוה הרע שבארץ ישראל, ואפילו עבד שרצה לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלהו לשם. רצה האדון לצאת לחו"ל אינו יכול להוציא את עבדו, עיי"ש בלשון הרמב"ם בפ"ח מהלכות עבדים ה"ט, ומסיים בזה: "ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד הגויים".

ומכאן שעפ"י מרן הרב קוק זצ"ל יש חשיבות מבחינה תורנית לריבוי של התושבים בערי ארץ ישראל. החשיבות הזו כל כך גדולה עד שתקנו שבני הזוג יכולים לכפות זה את זה אפילו במחיר פירוק המשפחה. כל זה נובע מתפיסת היסוד שהזכרנו לעיל, אשר באהלידי ביטוי בהלכות רבות בתורה שבכתב ובעל פה (שם):

ואם באתי להביא דוגמאות מהלכה צריך אני לכתוב ע"ז ספר שלם, ומתוך כל האורך והכפל שבתורה נביאים וכתובים, מענין חבת הארץ וקשר האומה בה, ויחס בנינה ושיבתה לתוכן הגאולה וביאת משיח צדקנו, מכל אלה מבואר באין ספק, שישוב ארץ ישראל ובנינה הוא עיקר גדול בעיקרי התורה ויסודי האמונה, והדברים קשורים באיחוד עם אמונת הגאולה השלמה וביאת משיח, שחלילה לשום בר ישראל לזוז מזה אפילו כמלא נימא⁴⁴.

אמנם הרב קוק מתייחס בתשובתו לישוב ארץ ישראל באופן כללי, אך אנו יכולים להסיק מכך שציטט את משנתו שהדברים אמורים גם ביחס לבנין ירושלים וריבוי מתישביה.

5) לשיטת הגר"ם טוקצ'נסקי – זהו דין יחודי בהלכות אישות ולא בהלכות ישוב הארץ וירושלים.

לעומת דברי החת"ס הרב טוקצ'נסקי סבור שההלכה שבפנינו הינה סניף של הלכות אישות⁴⁵, דין זה שייך למכלול שלם של דינים שעל פיהם ניתן להכריע במקרה שיש חילוקי דעות בין בני הזוג לגבי מקום המגורים. לדעתו החידוש בדין זה הוא שלארץ ישראל גדר יחודי של "ארץ מולדת" שלגביה יש אפשרות של כפיה כפי שהוזכר לעיל⁴⁶. בגלל יחודה של א"י וירושלים הם נחשבים ככאלה גם אם לא גרו בהם לפני כן מעולם. כאמור, ניתן להבחין בקשר שבין שיטתו לשיטת הרמב"ם בדין זה כפי שהראינו לעיל:

ולכן הנלענ"ד לומר שפה אנו דנים לא כלל משום המצוה או השבח של ישיבת אר"י וירושלים, אלא משום שאר"י וירושלים היא ארץ ועיר מולדתנו, כדכתיב ולציון יאמר איש ואיש יולד בה, וכופין לעלות לשם כשם שכופין לעלות לעירו וארץ מגורתו, וכדין התוספתא: אם הי' מיהודא וארס אישה בגליל כופין אותה לצאת ליהודא שע"מ כן נישאה, וכ' הרמב"ם (אישות פ"ג ט"ז י"ז) ובטושו"ע (א"ע ע"ה) שבכל הארצות הדין כן שע"מ כן נשאה שתדור עמו במדינתו בזמן שירצה לחזור לשם אעפ"י שלא התנה אתה שתדור עמו בעירו

⁴⁴ עיי"ש בסיום דבריו של הרב זצ"ל: "ומאחר שהקרון הקיימת לישראל היא נועדת לגאולת ארץ ישראל, ולהכניס כל מה שאפשר מחלקי ארץ הקודש בידי ישראל, בודאי הפעולה הזאת היא פעולה דתית ע"פ התורה, והיא מביאה לישוב ארץ ישראל, שכל כך שקדו חז"ל על תקנתו, כמבואר בכל האמור לעיל, מפני שהוא מפתח הגאולה לדורות עולמים. "וזרע יעבדנו יסופר לדי' לדור, יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה".

⁴⁵ בספרו "עיר הקודש והמקדש" ח"ג פ' ט"ו פסקה ב'.
⁴⁶ שם, הקשה חבילי קושיות על השיטות השונות, חלקם הבאנו בתחילת המאמר, קושיות אלה אילצו אותו להסיק שמדובר בדין מיוחד של "ארץ מולדת".

וארצו, והוא הדבר לענ"ד בנוגע לשוב מחו"ל לאר"י ומאר"י לירושלים שיש בזו דין ארצו ועירו, או שבשביל חשיבות ישובה נתנו לה חכמים דין ארץ מגורתו, אז משום שהלא היא ארצנו המקורית והעולמית יתמיד אנו מייחלים מצפים ומתפללים לשוב אליי, ולפיכך כל נשואי ישראל ע"מ כן מתקשרים שבכ"ז שירצו לשוב אליי הר"ז חזרה אל עיר וארץ המולדת. וכן מורה גם לשון הרמב"ם והטוש"ע, בתחלה כתבו: "כל הישוב ארצות ארצות הוא כו' ומי שהוא מארץ אחת ונשא אישה בארץ אחרת כופין אותה שתצא עמו לארצו ואם לאו תצא בלא כתובה" ואחרי גמרם פרטי דין זה - סיימו: "בד"א מחו"ל לחו"ל או מאר"י לאר"י אבל מחו"ל לאר"י כופין אותה כו' אמר האיש לעלות כו' אמרה היא לעלות כו' שהכל מעלין לאר"י כו' הכל מעלין לירושלים כו'". ובזה ניחא הכל, ואפי' לרב יהודה האומר עובר בעשה לא נשתנה הדין בנוגע לנשואין שע"מ כן נשאו לשוב לארץ המולדת בזמן שירצו.

בדרך זו רוצה הרב טוקצ'נסקי לתרץ את שאר השאלות המתעוררות בעקבות חידוש זה (שם):

אלא שעדין צריך הדבר תלמוד: אכתי אמאי יש בכחה גם היא לכוף להבעל? בשלמא לשיטת ר"ת (ומובאה גם ברמ"א שם) שאם שניהם ממדינה אחת ונשאו במדינה אחרת שגם היא יכולה לכוף את הבעל לשוב לארצם ולמולדתם - ניחא גם כאן שיכולה גם היא לכופו, אבל לכל שאר הפוסקים, הרי"ף הרמב"ם ועוד ופסק הטוש"ע, האומרים שרק הבעל יכול לכוף לאשתו לשוב למדינתו שע"מ כן נשאו שתדור היא במקומו הוא בזמן שירצו לשוב אליו - אמאי הכא כופה גם היא את הבעל לעלות לאר"י ולירושלים?

ב) ועלינו להוסיף לפיכך ולומר שיש לאר"י וירושלים תוקף יותר חוקי מכל שאר ארץ-מולדת: כל ארץ מולדת איננה אלא ארעית זמנית ופרטית, לא כן אר"י וירושלים היא ארץ ועיר של כלל ישראל מאז ומעולם ולא נמיר אותה עד עולם - ניתן לה תוקף חוקי יותר גדול ששניהם יכולים לכוף זא"ז בזמן שאחד מהם רוצה לעלות, (ובשאר ארצות דוקא אם בשעת הקדושין היתה דירתן שם וכלשון הטור ומשא"כ באר"י שנקראת תמיד דירתו)⁴⁷.

⁴⁷ בדרך זו רוצה גם לתרץ את הקושיה מדברי רבנו חיים כהן המובאים בתוס' עיי"ש.

אולם עדיין קשה על חידושו זה שהעיקר חסר מן הספר, משום שלא ברור שיש רגלים הלכתיות להרחבת גדר "ארץ מולדת" לכדי כך שלא"י וירושלים "תוקף חוקי יותר מכל שאר ארץ מולדת"?! ושמה דין זה כל תוקפו ועיקרו נובע דווקא אם בשעת הקידושין היתה דירתן שם?!

6 גילוי הקדושה היתירה של ירושלים ע"י בניינה וריבוי אוכלוסיתה.

לאור דברי הרמב"ן והחת"ס והרב קוק זצ"ל בדין זה, ניתן לבסס לענ"ד את המקור לדין של משנתנו על כך שהכפיה היא תקנת חכמים המסתעפת מהקדושה העצמית של הארץ ומצוות ישוב הארץ. בכך ניתן לתרץ גם את כל השאלות שהעלה הגר"ם טוקצ'נסקי כמוזכר לעיל:

אמאי ובמאי הפסידה כתובתה כשאינה רוצה לעלות לאר"י ולירושלים. לוא אפי' להרמב"ן שמצות ישוב אר"י היא עשה גמורה, האם בשביל שאינה חפצה לקיים מצוה הפסידה כתובתה? ועוד יותר יש להתפלא על "עליה לירושלים", שגם להרמב"ן אין זו מ"ע אלא מעלה יתרה, ואמאי אם אינה חפצה לעלות עמו לירושלים תצא בלא כתובה? וכו'

אכן לא משום המצוות התלויות בארץ תוקנה תקנה זו של הכפיה לעלות אלא משום מצות ירושת הארץ וישובה. על פי הרמב"ן זוהי מצווה מרכזית ורבת תוקף שכן היא כוללת גם יציאה למלחמה והסתכנות כדי לכבוש את הארץ.⁴⁸ גדר מצווה זו של ירושת הארץ הוא ריבוי האוכלוסין ובניית הארץ בתוך מסגרת ממלכתית ריבונית, אך גם בבניה וישוב של בודדים כשאינן ממשלה וריבונית. בכך מוסבר מדוע יש למצווה זו תוקף חזק יותר מ"שלוש בית" ולדעת הבבלי והטור אין בה הבדל בין כח הכפיה של הבעל לכח הכפיה של אשתו ולא בין זמן הבית לימינו.⁴⁹ כך גם מוסבר מדוע תקנו תקנה מרחיקת לכת שהאשה תאבד את כתובתה, דבר

⁴⁸ להרחבה בעניין זה עיי' גם במאמרו של מו"ר הרב ויצמן שליט"א "כיבוש הארץ וירושתה" בתוך ספר הראל עמ' 13.
⁴⁹ כפי שציינו לעיל במקורות רבים הזכירו הפוסקים שהדין של "הכל מעלין" קיים גם כיום. על כך הועלתה שאלה לגבי יתרונה של ירושלים כיום, וכן האם יתרון זה הכולל את החובה לעלות ואת האיסור לעזב שייך גם לשכונות החדשות של ירושלים או רק לעיר העתיקה שבין החומות עיי' בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן כ"ב הרב ולנדינברג נשאל: "אם מותר לאדם מישראל לעקור דירתו מירושלים ולעבור לגור במקום אחר בארץ ישראל", ומוכיח ממשנתו ומהברייתא לקמן: ש"אם יש דין של כפיה לעלות ממקום בא"י לגור בירושלים וכפיה שלא לצאת ממנה לגור במקום אחר בארץ ישראל, הרי נשמע מזה ממילא שאותו הדין ישנו גם על האדם בעצמו שלא לעקור את דירתו מירושלים המקודשת יותר ולעבור לגור במקום אחר בא"י" וכן הוא מביא משו"ת שדה הארץ ח"ג סי' י"א וכן משו"ת פרי הארץ ח"ג חיו"ד סי' ז', אולם הוא מסייג את דבריו בשניים: (א) שהאיסור הוא רק ליושבים בעיר העתיקה. (ב) שאין השוואה בין איסור היציאה מירושלים לא"י לחומרת איסור היציאה מא"י לחו"ל. אולם הרב טוקצ'נסקי בספרו עיר הקודש והמקדש ח"ג פי"ט סבר שלא ראינו מקום לאסור את היציאה מהעיר העתיקה לשאר חלקי ירושלים.

שכמותו מצינו רק בהקשרים יוצאי דופן. התקנה של חז"ל נועדה לזרז את כל מי שניתן לעלות לא"י, להתיישב בה, להכות בה את שורשיהם ולא לצאת ממנה.

לאור הסבר זה תתורץ השאלה מהי המעלה המיוחדת שיש לשיבה בירושלים על פני שאר חלקי א"י⁵⁰. אמנם במצוות ישוב הארץ לא הזכיר הרמב"ן שיש חילוק בין ירושלים לשאר חלקי הארץ ולא נתנה לה עדיפות. אולם דווקא מהדין של משנתנו למדנו זאת. וכפי שדייקנו לעיל בדברי החת"ס מעמדה של ירושלים נובע מפאת קדושתה היתרה וחשיבותה ועל כן היא צריכה להיות בנויה לתלפיות ומרובה באוכלוסין יותר מכל שאר חלקי א"י.

כך גם נוכל לבאר את הדקדוק שדייקנו בדברי רש"י: "הכל מעלין - את כל בני ביתו אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים", דדוקא לגבי ההעלאה לירושלים היה צריך להדגיש את היכולת לכפות את כל שאר בני הבית משום שהיתה הו"א שאין יתרון לירושלים על פני שאר חלקי א"י⁵¹. דין מיוחד חידש התוס' על דברי הגמ' בסוגיה שבה אנו עוסקים⁵²:

ואין הכל מוציאין לאתווי מאי - ואם תאמר אמאי לא משני לאתווי עבד שברח לירושלים כדרבינן לעיל ואין הכל מוציאין דרישא? ויש לומר דבירושלים ליכא למימר הכי, דאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים יותר מדאי אלא מיוחסים, ר"ת.

התוס' מדייק ממהלך הגמ' שדינה של ירושלים שונה משאר חלקי א"י, למרות שיש עניין בריבוי האוכלוסין בירושלים אין מקום שנרבה בה אוכלוסיה שאינה מיוחסת, שאינה ראויה לקדושתה היתירה.

א. בניין ירושלים בתפילה

הקשר בין בניין ירושלים וריבוי אוכלוסייה לבין קדושתה ומרכזיותה בא לידי ביטוי גם בתפילה. בכל תפילותינו אנו מייחדים מקום מרכזי לתפילה על בניין ירושלים. כך מובא במדרש:

ר' יהושע בן לוי אמר (מלכים א' ו') "הוא ההיכל לפני" - הוא ההיכל שכל הפנים מכוונות אותו. עד כדון בבניינו, בחורבנו מניין? אמר רבי אבין: בנוי לתלפיות, הוא ההיכל שכל הפיות

⁵⁰ עיי' בשו"ת מהריט"ץ ח"א סי' ה' שמכאן שאף עפ"י ר"ח כהן, יש מצוה לעלות לירושלים בימינו: "אלא דכד עיינינו שפיר נשכח דמצפת לירושלים ליכא סכנת דרכים דשיירות מצויות אין שטר ואין פגע רע אעג"ב דבעלי התוספות לא חלקו אלא אמרו סתם דאיכא סכנת דרכים ונקטינן כל הדרכים בחזקת סכנה מ"מ לא דברו התוספות אלא בארצותיהם כי רחוקים המה מארץ ישראל טובא וליכא שיירות מצויות ואיכא סכנת דרכים טובא ולכך דברו סתם משום דעסקי בארצותם אבל מצפת לירושלים לא שייך למימר הכי".

⁵¹ מעניין לציין מסורה שהובאה בשם הרב קוק זצ"ל בכמה מקומות, שהנסיון לטשטש את ההבדל בין קדושת ירושלים לשאר חלקי א"י יש בו משום איסור הבמות.

⁵² תוספות כתובות דף קי עמוד ב.

מתפללות בו. בקריאת שמע הוא אומר בונה ירושלים,⁵³ בתפלה הוא אומר בונה ירושלים, בברכת המזון הוא אומר בונה ירושלים, הוי שכל הפיות מתפללין עליו לפני הקב"ה, עתיד הוא לבנותו ולהשרות שכינתו בו.

(שיר השירים רבה פרשה ד ו).

במבט ראשון נראה לפרש שהכוונה לתפילה על בניין המקדש ולא על בניין העיר ירושלים כשלעצמה, אולם דקדוק בדברי חז"ל בגמרא מלמדנו שתפילה זו כוללת את שני העניינים:

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים.⁵⁴ דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש,⁵⁵

(ברכות מח ע"ב)

בגמרא מבואר שיש שתי תקנות נפרדות: דוד המלך תיקן את הברכה על בניין ירושלים עוד לפני בניין הבית, כיעד בפני עצמו, ולאחר מכן תיקן שלמה את הברכה על בניין המקדש. מכאן שיש לבניין העיר ירושלים חשיבות בפני עצמה, וכנגדה אֶזְכוּר נפרד בתפילה. כך גם ניתן להבין את דברי הגמרא שם בהמשך לגבי מקרה של טעות בברכה:

תניא, רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו.

ומפרש רש"י:

"מלכות בית דוד בבונה ירושלים - שעל ידו נתקדשה ירושלים".

בניין ירושלים על ידי דוד המלך קדם לבניין בית המקדש, והוא נושא ערך מקודש בפני עצמו. ברכת בונה ירושלים קשורה לגאולה ולבניין חורבות ירושלים, כפי שמובא בגמרא אגב הדיון בנוסח הברכה ובצורך להתאים את חתימת הברכה לפתיחתה:

אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל, חותם במושיע ישראל; פתח ברחם על ירושלים, חותם בבונה ירושלים. ורב

⁵³ מתנות כהונה: שמסיימין "פורס סוכת שלום עלינו ועל כל ישראל ועל ירושלים".

⁵⁴ אמנם, במדרש תנחומא מסעי סימן ו' מובא שברכת בונה ירושלים הוספה לברכת המזון רק לאחר החורבן: "משחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים", וכן הוא במדרש במדבר רבה כ"ג, ז.

⁵⁵ וכך נוסחתנו הכפולה בברכה: "ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך... ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו". השווה לאבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א פרק ז, שם מובא כי הברכות הינן כנגד האבות: "למה בירכו גי ברכות, להזכיר זכות האבות. ואלו הן: הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם... על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים... הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמר מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים - זה ירושלים שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלים לבני יעקב".

נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר (תהלים קמ"ז): **בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, אימתי בונה ירושלים ה' - בזמן שנדחי ישראל יכנס** (ברכות דף מט ע"א).

לפי רב נחמן, כינוס נדחי ישראל ובניין ירושלים הם עניין אחד ושניהם קשורים לגאולה, ולכן ניתן לפתוח בעניין אחד ולחתום בשני. בפשטות מדובר על קיבוץ נדחי ישראל לארץ ישראל באופן כללי ולא דווקא לירושלים, אולם במקום אחר במדרש מוזכר פסוק זה בהקשר של קיבוץ הגלויות לירושלים דווקא:

עתידי הקב"ה להפוך תשעה באב לששון ולשמחה... **לבנות ירושלים הוא בעצמו ולקבץ גליות ישראל לתוכה**, שנאמר: **בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס**.⁵⁶

(מדרש זוטא - איכה נוסח ב' פרשה א כב)

בהמשך נראה שבדברי הנביאים יש קשר בולט בין בניין ירושלים בעתיד ובין ריבוי האוכלוסין שיישבו את חורבותיה. התפילה על בניין ירושלים תופסת מקום מרכזי גם בתפילת שמונה עשרה, וגם בה יש קשר בין בניין ירושלים לגאולה ולקיבוץ גלויות. כך עולה מדברי הגמרא אשר מבארת את סדרן של הברכות על פי סדר האירועים לעתיד לבוא:

ומה ראו לומר קיבוץ גליות לאחר ברכת השנים... וכיון שנתקבצו גליות - נעשה דין ברשעים... וכתוב (ישעיהו א') "ואשיבה שפטיך כבראשנה"... וכיון שכלו המינים מתרוממת קרן צדיקים... והיכן מתרוממת קרנם - בירושלים, שנאמר (תהלים קכ"ב) "שאלו שלום ירושלים ישליו אהביך".⁵⁷ **וכיון שנבנית ירושלים בא דוד**, שנאמר "אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' א-להיהם ואת דוד מלכם"... (מגילה יז ע"ב)

אמנם, מפרשים רבים ביארו שברכה זו מכוונת כולה כלפי בניין בית המקדש, וכן משמע מדברי רש"י:⁵⁸

⁵⁶ השווה למדרש תנחומא פרשת נח סי' יז: "אמר ר' שמואל בר נחמני: מסורת אגדה היא שאין ירושלים נבנית עד שיתכנסו כל הגלויות. אם יאמר לך אדם שנתכנסו כל הגלויות ואין ירושלים נבנית אל תאמן, שנאמר בונה ירושלים ה' ואחר כך נדחי ישראל יכנס".

⁵⁷ בספר סדר היום לר' משה ן' מכיר מובא: "אחר שקרנות צדיק מתרוממות... מבקשין בנין ירושלים כי זאת שמחת הצדיק בשלמות, כי בהיות חרבה בעוונותינו אין שחוק בפינו ואנו צריכין להתאבל עליה וכל שמחתנו נהפכה ליגון ואבל, אבל כשהשכינה תשכון בתוך ירושלים והבניין יהיה שלם כראוי יהיה שמחתנו שלמה בעזרת ה' בשלמות, וזה עיקר תפילתנו שתשוב השכינה למקומה כאשר בתחילה והצדיק יבוא בעיר ויהיה העולם מתוקן על מכונו והכל יהיה שלם". וראה גם בסידור דרך החיים לר' יעקב מליסא בביאור תפילת שמונה עשרה.

⁵⁸ כך משמע גם ממדרש תהלים י"ז, ד: "כל אותן אלפים שנפלו במלחמה בימי דוד לא נפלו אלא על שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר - ומה אם אלו שלא היה בית המקדש ביניהם, ולא נחרב בימיהם, נעשה להם כך, ונענשו על שלא תבעו אותו - אנו, שחרב בימינו... על אחת כמה וכמה. לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו מתפללים שלש תפלות בכל יום, והתקינו בו אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, ותקנו בונה ירושלים ברכה בפני עצמה בתפלה ובברכת המזון".

וכיון שנתקבצו גליות נעשה דין ברשעים - קודם שנתיישבו בירושלים, שנאמר ואסירה כל בדיליך ועל ידי כך ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה, כמו לשעבר, ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה - לכן סמכם לקבוץ גליות, והשיבה שפטינו וצדקנו במשפט. **אחר ישובו בני ישראל - אחר ישובו לבית המקדש**, ובקשו הקדוש ברוך הוא ואת דוד מלכם.

ברם, הכפל בלשון הברכה מלמד שהיא כוללת את שני העניינים: בניין ירושלים לעצמו ובניין בית המקדש לעצמו. בנוסף, מדברי רש"י ניתן ללמוד שקיבוץ הגליות האמור קשור לקיבוץ האוכלוסין לירושלים. על הכפל שבברכה זו ניתן ללמוד גם מברכת 'הביננו', המהווה תמצית של ברכת שמונה עשרה, ובה הוזכרו העיר והמקדש:

"וישמחו צדיקים בבנין עירך, ובתיקון היכלך".⁵⁹

יסוד זה, בניין העיר ירושלים וריבוי אוכלוסייה, קשור לעיקרון שהזכרנו לעיל. בשל קדושתה היתרה של ירושלים יש חשיבות מיוחדת לבנותה ולשכללה, ולהביאה לשיא תפארתה.⁶⁰ על פי מה שביארנו, זוהי הסיבה לכך שיש יתרון הלכתי למגורים בירושלים על פני שאר חלקי א"י - לא רק כחובת הגברא, שרוצה לזכות בקדושתה היתרה, אלא כחובתנו כלפיה. בשל כך גם תיקנו חכמים שבני הזוג יוכלו לכפות זה את זה לעלות לדור בירושלים ולא לעזובה.

התגייסות לבניינה של ירושלים על אף כל הקשיים שהיו כרוכים בכך מצינו בשיבת ציון, ככתוב בספר נחמיה:

וַיָּשׁוּבוּ שְׂרֵי הָעָם בִּירוּשָׁלַיִם וּשְׂאֵר הָעָם הַפִּילוֹ גּוּרְלוֹת לְהָבִיא
אֶחָד מִן הָעֲשָׂרָה לְשֶׁבֶת בִּירוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ וַתִּשַׁע הַיָּדוֹת
בְּעָרִים. וַיְבָרְכוּ הָעָם לְכָל הָאֲנָשִׁים הַמִּתְנַדְּבִים לְשֶׁבֶת
בִּירוּשָׁלַיִם (נחמיה י"א, א)

בניין ירושלים היה בעיני שבי ציון משימה לאומית ממדרגה ראשונה, בהיותו ביטוי לתקומתה המחודשת של האומה. לשם כך אולצו עשירית מהשבים לקבוע את מושבם בירושלים. מלבדם, היו גם כאלה שחשיבות בניינה של ירושלים היתה ברורה להם, ונידבו עצמם לשבת בה. כך ביאר רש"י שם:

⁵⁹ וראה בספר נצח ישראל למהר"ל מפראג, שבו מוקדשים שני פרקים נפרדים לירושלים ולמקדש - פרק נ"א העוסק בייחודה של ירושלים, ופרק נ"ב העוסק במקדש. וראה גם בספר "פאת השולחן" סי' ג סעיפים א-ג, הפוסק להלכה על פי מנהגו של הרמב"ן שיש לקרוע בנפרד ולומר פסוקים שונים על חורבן ערי יהודה, על חורבן ירושלים ועל חורבן בית המקדש.

⁶⁰ עיין בחידושי אגדות למהר"ל ח"ג עמ' לה: "דע כי הגודל הוא לפי מדרגות הדבר, ולפיכך תמצא כי הראשונים אשר היה להם מדרגה א-להית ביותר היו מתוארים בגדלות ביותר. ובמסכת שבת (צב ע"א) משה רבנו כמה הוי עשר אמות, ואין דבר זה מצד שהגוף כל כך במעלה רק מפני כי לפי מדרגת ומעלת הנפש אשר יש לבריאיה, מתחבר אליו הגוף לפי ערך...".

אחד מן העשרה - שבישראל למען ישבו בירושלים לשמור העיר. ותשע הידות - תשעה חלקים שבישראל. המתנדבים - אשר נדבה רוחם אותם להיות יושבים בירושלים לשמור העיר מן האויבים.

הישיבה בירושלים היתה כרוכה בקשיים לא מעטים. בנוסף לבעיות הביטחוניות שעמדו בפניהם, עצם הישיבה בכך מחייבת התמודדות עם יוקר המחיה, וגם על כך התברכו המתנדבים לשבת בירושלים. כך ביאר שם בעל המצודות על פי חז"ל:

המתנדבים - אשר התנדבו מעצמם מרצונם, שלא על פי הגורל, ולפי ששיבת הכרכים קשה כי היוקר היה במקום רבת עם, לזה תחשב לנדבה.⁶¹

ב. בניין ירושלים בגאולה העתידה

בניין ירושלים, קיבוץ הגלויות לתוכה וריבוי אוכלוסיה מוזכרים בדברי הנביאים כייעוד של הגאולה העתידה. בניין עיר הקודש מחורבותיה מבטא יותר מכול את תקומתה המחודשת של האומה. ירמיהו הנביא, שניבא על החורבן, מנבא גם על הגאולה, על בניין ירושלים ועל התרבות אוכלוסי ישראל וירושלים:

וְהִיְתָה לִי לְשֵׁם שְׁשׁוֹן לְתַהֲלָה וּלְתַפְאֲרָת לְכָל גּוֹיֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ אֶת כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה אֲתֶם וּפְחָדוֹ וְרָגְזוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה וְעַל כָּל הַשְּׁלוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה לָּהּ. כֹּה אָמַר ה' עוֹד יִשְׁמַע בְּמִקּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר אֲתֶם אֹמְרִים חָרֵב הוּא מֵאִין אָדָם וּמֵאִין בְּהֵמָה בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלַיִם הַנְּשָׁמוֹת מֵאִין אָדָם וּמֵאִין יוֹשֵׁב וּמֵאִין בְּהֵמָה קוֹל שְׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמִמָּה קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה קוֹל אֹמְרִים הוֹדוּ אֶת ה' צְבָאוֹת כִּי טוֹב ה' כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ מִבְּאִים תִּוָּדָה בֵּית ה' כִּי אֲשִׁיב אֶת שְׁבוֹת הָאָרֶץ כְּבָרָאשְׁנָה אָמַר ה'. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת: עוֹד יְהִי בְּמִקּוֹם הַזֶּה הַחָרֵב מֵאִין אָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל עָרָיו נוֹה רְעִים מְרַבְּצִים צֹאן. בְּעָרֵי הַחֵרֶב בְּעָרֵי הַשְּׁפֵלָה וּבְעָרֵי הַנֶּגֶב וּבְאָרֶץ בְּנִימֵן וּבְסַבְיָבֵי יְרוּשָׁלַיִם וּבְעָרֵי יְהוּדָה עַד תַּעֲבֵרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה, אָמַר ה'. הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְהִקְמַתִּי אֶת הַדְּבָר הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעַל בֵּית יְהוּדָה וְגו'...

⁶¹ ומקור הדברים בגמרא במסכת כתובות קי ע"ב: "אמר ר' יוסי בר חנינא: מנין ששיבת כרכים קשה? שנאמר: 'ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים'". וראה רש"י שם: "שיבת כרכין קשה - שהכל מתיישבין שם ודוחקין ומקרבים הבתים זו לזו ואין שם אויר אבל בעיר יש גנות ופרדסים סמוכים לבתים ואוירן יפה".

בַּיָּמִים הֵּהֶם תִּנְשַׁע יְהוּדָה וִירוּשָׁלַיִם תִּשְׁכּוֹן לְבֶטַח וְזֶה אֲשֶׁר יִקְרָא לָהּ ה' צִדְקָנוּ (ירמיה ל"ג, ט).

בחזונו של נביאים נוספים נקשרו זה בזה הגאולה העתידית וקיבוץ הגלויות לירושלים. כך למשל נבא מיכה:⁶²

וְהָיָה בְאַחֲרֵית הַיָּמִים יִהְיֶה הַר בֵּית ה' נִכּוֹן בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא הוּא מְגִבְעוֹת וְנִהְרֹו עָלָיו עַמִּים. וְהִלְכוּ גוֹיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הַר ה' וְאֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִזְרְנוּ מִדְרָכָיו וְנִלְכָה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַיִם... בַּיּוֹם הַהוּא נֶאֱסָה ה' אֶסְפָּה הַצִּלְעָה וְהִנְדַּחְתִּי אֶקְבָצָהּ וְאֲשֶׁר הִרְעֵתִי. וְשִׁמְתִי אֶת הַצִּלְעָה לְשֹׁאֲרֵית וְהִנְהַלְתִּי לְגוֹי עֲצוֹם וּמִלֶּךְ ה' עֲלֵיהֶם בְּהַר צִיּוֹן מִעֵתָה וְעַד עוֹלָם. וְאַתָּה מְגִדֵּל עֵדֶר עֹפֵל בַּת צִיּוֹן עֲדִיף תִּנְאֲתָה וּבָאָה הַמְּמַשְׁלָה הַרְאֵשְׁנָה מִמְּלַכְתּ לְבַת יְרוּשָׁלַיִם (מיכה ד', א-ח).

גם מנבואת זכריה למדו חז"ל על הקשר בין הגאולה ובין בניינה והתרחבותה של ירושלים לעתיד לבוא:

וְאִשָּׂא עֵינַי וְאָרָא וְהִנֵּה אִישׁ וּבְגָדוֹ חָבֵל מְדָה. וְאָמַר אָנֹכִי אַתָּה הַלֶּךְ וַיֹּאמֶר אֵלַי לָמַד אֶת יְרוּשָׁלַיִם לְרֵאוֹת כַּמָּה רְחֹבָה וְכַמָּה אֲרָכָה. וְהִנֵּה הַמְּלֶאֶךְ הַדָּבָר בִּי יֵצֵא וּמִלְאָךְ אַחֵר יֵצֵא לְקִרְאוֹתוֹ. וַיֹּאמֶר אֵלָיו רַץ דַּבֵּר אֶל הַנַּעַר הַלֵּז לֵאמֹר פְּרִזוֹת תִּשָּׁב יְרוּשָׁלַיִם מֵרֵב אָדָם וּבְהִמָּה בְּתוֹכָהּ. וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהּ נֶאֱסָה ה' חוֹמַת אֵשׁ סָבִיב וּלְכַבּוֹד אֶהְיֶה בְּתוֹכָהּ. הוּא הוּא וְנִסּוּ מֵאַרְצָךְ צִפּוֹן נֶאֱסָה ה' כִּי כְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פִּרְשְׁתִּי אֶתְכֶם נֶאֱסָה ה'...

רַנִּי וְשִׁמְחִי בַּת צִיּוֹן כִּי הִנְנִי בָא וְשִׁכַּנְתִּי בְּתוֹכָךְ נֶאֱסָה ה'. וְנִלְוֹו גוֹיִם רַבִּים אֶל ה' בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיוּ לִי לְעַם וְשִׁכַּנְתִּי בְּתוֹכָךְ וַיִּדְעַתְךָ כִּי ה' צָבָאוֹת שְׁלַחְנִי אֵלֶיךָ. וְנִחַל ה' אֶת יְהוּדָה חֲלָקוֹ עַל אֲדַמַּת הַקֹּדֶשׁ וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלַיִם. הַס כֹּל בְּשֵׁר מִפְּנֵי ה' כִּי נַעֲר מִמְּעוֹן קִדְשׁוֹ

(זכריה ב', ה)

הנבואה נדרשת בגמרא:

אמר רבי חנינא בר פפא: בקש הקדוש ברוך הוא לתת את ירושלים במדה, שנאמר "ואומר אנה אתה הולך ויאמר אלי למוד את ירושלים לראות כמה רחבה וכמה ארכה"; אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, הרבה כרכים בראת בעולמך של אומות העולם, ולא נתת מדת ארכן

⁶² וראה שם ב', יב: "אסף אסף יעקב כלך קבץ אקבץ שארית ישראל יחד אשימנו כצאן בצרה כעדר בתוך הדברו תהימנה מאדם. עלה הפרץ לפנייהם פרוצו ויעברו שער ויצאו בו ויעברו מלכם לפנייהם והי בראשם".

ומדת רחבן, ירושלים ששמך בתוכה ומקדשך בתוכה
וצדיקים בתוכה - אתה נותן בה מדה?

מיד "ויאמר אליו רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב
ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה".⁶³

אמר ריש לקיש: עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף
טפף גינואות, אלף קפל מגדלים, אלף ליצוי בירניות, אלף
ושני שילה טוטפראות, וכל אחת ואחת הויה כצפורי
בשלוותה.⁶⁴ (בבא בתרא עה ע"ב).

בנבואה נוספת מנבא זכריה על עתיד יושבי ירושלים בזמן הגאולה:

כֹּה אָמַר ה' שְׁבִתִי אֶל צִיּוֹן וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם וְנִקְרָאָה
יְרוּשָׁלַיִם עִיר הָאֱמֶת וְהָרַד' צְבָאוֹת הָרַקְדָּשׁ. כֹּה אָמַר ה'
צְבָאוֹת עַד יָשְׁבוּ זִקְנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְאִישׁ
מִשְׁעֲנֵתוֹ בְּיָדוֹ מִרְבַּי יָמִים. וְרַחֲבוֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יְלָדִים וְיִלְדוֹת
מִשְׁחָקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת כִּי יִפְלֵא בְּעֵינַי
שְׂאֲרֵית הָעָם הַזֶּה בְּיָמַי הָהֵם גַּם בְּעֵינַי יִפְלֵא נְאֻם ה' צְבָאוֹת.
כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת הַנְּנִי מוֹשִׁיעַ אֶת עַמִּי מֵאֶרֶץ מִזְרַח וּמֵאֶרֶץ
מְבֹאָה הַשְּׁמֶשׁ. וְהִבֵּאתִי אֲתֶם וְשָׁכְנוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם וְהָיוּ לִי לְעָם
וְאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים בְּאֱמֶת וּבְצִדְקָה (זכריה ח', ג-ח).

ובדברי המפרשים התבאר עניין ריבוי האוכלוסין:

כה - הטעם שתהיה העיר מליאה ושם זקנים רבים וילדים,
והנה הטעם שיאריכו ימים כל השוכנים בירושלים (ראבי"ע
שם).

ימלאו - כי יפרו וירבו וימלאו רחובות העיר. משחקים -
מרוב כל יהיו משחקים ושמחים (מצודת דוד שם).

ג. 'אתערותא דלתתא' בבניין ירושלים

בנוסף לציפייה ולתפילה לבניין ירושלים וריבוי אוכלוסיה, מוטלת עלינו
חובה לקדם את המהלכים על ידי מעשים מצידנו, ב"אתערותא דלתתא",

⁶³ ובספרי דברים פסקא א: "מנין שעתידיה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, שנאמר 'ודמשק מנוחתו', ואין מנוחתו
אלא ירושלים, שנאמר 'זאת מנוחתו עדי עד'. אמר לו, מה אתה מקיים 'ונבנתה עיר על תלה'? אמר לו, שאין עתידיה
לזוז ממקומה... ושערי ירושלים עתידים להיות מגיעים עד דמשק, וכן הוא אומר 'אפך כמגדל הלבנון צופה פני
דמשק', וגליות באות וחונות בתוכה שנאמר 'ודמשק מנוחתו'".

⁶⁴ ופירש רשב"ם שם: "למוד את ירושלים - לעשותה קטנה. אמר ריש לקיש - ירושלים דהויה תלתא פרסי עתיד
הקב"ה להוסיף בה מגדלים באלף פעמים בחשבון קפל, וגינאות [= גינות] באלף פעמים טפף. כל הני גימטריאות
הן. והאי דהאריך בסימנין כי האי גוונא היינו משום דלשון הגון הוא בעירם בלא חשבון ויסד החשבון בתיבה
המתפעלת. טוטפראות - קטנים מבירניות".

כפי שלימדונו הגר"א ותלמידיו⁶⁵. בניין ירושלים הינו מרכיב משמעותי בתהליך אתחלתא דגאולה - אבן אחר אבן, בית אחר בית. כך מביא תלמידו ושאר בשרו של הגר"א, ר' הלל שקלובר, בספרו קול התור:

ואלה הם עיקרי דרכי האתחלתא דגאולה המעשית באתערותא דלתתא: א. קיבוץ גלויות; ב. בניין ירושלים; ג. ביעור רוח הטומאה מן הארץ על ידי נטיעת אדמות הקדש וקיום מצוות התלויות בה, סוד קץ המגולה; ד. גאולת האומה על ידי הקמת אנשי אמנה; ה. קידוש השם; ו. גילוי רזי התורה; ז. תיקון עולם במלכות שדי(פרק ד).

ר' הלל מבאר כיצד הבניין הממשי של ירושלים מקדם את תהליך הגאולה:

כל זמן שציון שוממה הרי שולטת בה רוח הטומאה ומכשילה את דרך המעבר של השפע העליון, ורק בנין ירושלים מחזיק את הקשר הזה על פי הכתוב: "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו" (פרק א).

חשיבותו של בניין ירושלים נובעת גם מכך שהדבר מהווה תיקון לחטא המרגלים. מתורתו של הגר"א למדנו:

חטא המרגלים במדבר בימי משה הוא אחד החטאים הכלליים הגדולים הרובץ על עם ישראל בכל הדורות עד היום. על פי מדרש רבותינו, נגזרה בכייה לדורות בגלל חטא המרגלים, בכיה על חורבן בית המקדש, חורבן ירושלים ושממת הארץ... תקון רב לחטא המרגלים יכול לבוא על ידי גאולת ירושלים ובניינה ועל ידי הפעולות לקיבוץ גלויות, לפי הכלל הידוע כי זה לעומת זה עשה א-להים ומידה כנגד מידה היא הן לחוב הן לזכות, תקן במה שפגמת, לתקן כל דבר לפי המקום לפי הזמן לפי המעשה ולפי הפרסום... נמצא שתיקון חטא המרגלים צריך להיות על ידי בניין בית המקדש, ולפני בניין בית המקדש צריך להיות בניין ירושלים, כמבואר על פי רבנו לפי הפסוק (ישעיהו מ"ד, כח): "וְיֵאמֶר לְיְרוּשָׁלַם תְּבַנֶּה וְהִיכַל תִּבְנֶה", שנאמר על אתחלתא דגאולה האחרונה בימי כורש (פרק ה).

כן לימדנו על דרך הסוד, שבניינה של ירושלים מהווה חלק מבניין האמת בעולם:

⁶⁵ הגר"א נפטר בשנת תקנ"ח - בסוף המאה השמונה עשרה. בתחילת המאה ה-19 עלו שלוש עליות של תלמידי הגר"א, הראשונה ע"י ר' מנחם מענדל משיקלוב. המפורסמת מביניהם השלישית בראשות ר' ישראל משיקלוב. ורבי הלל רבלין משקלוב מחבר ספר "קול התור".

תכלית הגאולה גאולת האמת וקדוש השם, על פי דברי נביאינו וביאורי רבנו, תכלית עבודתנו בכלל, מלחמה בארמילוס על ידי קבוץ גלויות וישוב ארץ הקודש לשם גאולת האמת וקידוש השם, וזאת כוונת הנביא (ישעיהו נ"ב, ט) "גאל ירושלים" הנקראת עיר האמת. גאולת האמת יכולה להיות רק אחרי כל ביעור הקליפה של עשו הבא בצורת ארמילוס, אשר כל שאיפתו היא שנאת האמת, וזהו עשו שונא ליעקב שהוא יסוד האמת, תתן אמת ליעקב, ותכלית גאולת האמת היא קידוש השם. ורבנו רמז זאת בפסוקים אלה (ישעיהו נ"ב): "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון", היינו קיבוץ גלויות; "פצחו רננו יחדיו חרבות ירושלים", היינו בנין ירושלים וביעור רוח הטומאה; "כי ניחם ה' עמו גאל ירושלים", היינו גאולת האמת, כי ירושלים נקראת עיר האמת... (פרק ד).

מכאן מתברר מדוע עיקרו של המאבק בעקבתא דמשיחא מתרכז סביב לבניינה של ירושלים:

בקיבוץ גלויות יגבר הסטרא אחרא... ובהיות שהסטרא אחרא יודע שתכלית הגאולה היא גאולת האמת וקידוש ה' הבאים עם קיבוץ גלויות ובנין ירושלים כמבואר לעיל, ובהיות שידוע הסטרא אחרא שכל מה שעקבות משיחא הולכים ומתקרבים הולך ומתקרב קיצו של כח הטומאה, לכן מתאזר הסטרא אחרא בכל כח עז מלחמתו לעקור את האמת ואת כל פעולה טובה המביאה לידי קידוש השם... והיות שמרכזו העיקרי של הסטרא אחרא היא בשערי ירושלים על פי הכתוב (עובדיה א', יא): "...וְנִכְרְיִם בָּאוּ שְׁעָרָיו וְעַל יְרוּשָׁלַם יָדוּ גוֹרְלִי", כי כל שאיפתו של כח הטומאה הוא להתאחז במרכז הקדושה ועל דא נאמר יגער ה' בך השטן הבוחר בירושלים, לכן כאן פה עיה"ק ירושלים ת"ו כאן הוא המקום והמרכז, כאן לנו הכח העליון להשיב מלחמה שעה נגד שרו של עשו ומלחמתו לעקור את האמת"⁶⁶ (פרק ה).

מכאן החשיבות הרבה שיש לייחס לפעולה המעשית לבניין ירושלים, אפילו כאשר מדובר על מעשים קטנים וסמליים:

לכן כל פעולה של האתחלתא יש להתחיל אפילו במעט על פי הכתוב "אחד מעיר ושנים ממשפחה". כלל גדול הוא על פי

⁶⁶ בספרו התקופה הגדולה כתב על כך הרב מנחם מנדל כשר (עמי תמ"ה): "והנה חיזיון זה מתקיים לעינינו - מאמצי הוותיקן להשלטת הנצרות בירושלים והתנגדותו לשלטון ישראל בעיר הקודש, וכן מלחמת כל האומות באו"ם נגד איחוד ירושלים, והפעולות שעושים בכיוון זה להוציא את ירושלים השלמה מיד ישראל. ולהכניסה תחת רשות האו"ם, לדעת הגר"א זו היא מלחמה של האמת והקדושה נגד השקר והטומאה. אנו תפלה ותקווה שיקום גם לעינינו: יגער ה' בך...".

רבנו שכל הדברים שעתידים לבוא בשלמות הגאולה מתחילים קימעה קימעה גם באתחלתא, וכן בנין ירושלים, להתחיל אפילו מאבן אחת, על פי הכתוב (ישעיהו כ"ח, טז) "הנני יסד בציון אבן אבן בחן" - כי האבן הזאת היא למבחן להוכיח את הרצון לבנות ירושלים ולהרחיב מקום אהלה, והי' יסייע בידינו... (פרק א).

הגר"א לא הסתפק בהצבעה על משמעות העשייה למען הגאולה, אלא אף עשה את כל ההכנות בעצמו כדי לעלות, וכידוע אף יצא לדרך ומסיבות עלומות שב על עקביו. הגר"א האיץ בתלמידיו לעלות, תוך שהוא מזהיר מפני הסכנה הצפויה למי שיישאר בגלות. ואכן, תלמידיו שעלו לארץ היו נדבך משמעותי בחידוש היישוב בארץ:

ומי גדול לנו בכל הדורות האחרונים כרבנו הגר"א קדוש ישראל, אשר בדברים חוצבים להבות אש האיץ בתלמידיו לעלות לא"י ולעסוק בקיבוץ גלויות, והרבה לזרז את תלמידיו להחיש את קץ המגולה על ידי ישוב א"י, כמעט בכל יום דבר אלינו רבנו בריתת והתרגשות כי "בציון ובירושלים תהיה פליטה", ולא לאחר את המועד. מי ימלל ומי יתאר את גודל דאגתו של רבנו בדברו אלינו הדברים כאלה וכאלה ברוח קדשו ובדמעות בעיניו... וכמו שרבנו אומר בכמה מקומות שהפקידה בעקבות משיחא תהיה תחילה כמו בימי כורש בימי בית שני הבאה מסיטרא דשמאלא (פרק ה).

במקביל לבניין, יש לפעול באופן מעשי בכל הכלים שעומדים לרשותנו כדי להביא את עם ישראל לארץ ישראל, שכן ריבוי האוכלוסין גם הוא מקרב את הגאולה:

שאלתי את פי רבנו [הגר"א]: אם יהיה האפשרות במציאות הגשמית להעביר את כל ישראל בפעם אחת לארץ ישראל, כיצד לעשות הרי יעמדו לפנינו שאלות רבות וקשות בנוגע לסידור הישוב. אחרי עיון רב בשאלה זו ענה לנו רבנו - אם יהיה אפשר להעביר לארץ ישראל שישים רבוא⁶⁷ בפעם אחת צריכים לעשות זה מיד, כי מספר זה של שישים רבוא כוחו גדול ושלם להכריע את הס"מ בשערי ירושלים, ואז תשתלם מיד הגאולה השלמה בענני שמיא בדרך נסית.⁶⁸ (פרק א).

⁶⁷ בספר חזון ציון דף לח הביא שהאמונה בהחזרת שכונת מגולותא על ידי "אוכלסא דירושל"א" היתה משותפת לפרושים ולחסידיים, על יסוד הכתוב "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו" (תהלים קכ"ב, ג). וכן הביא את דברי ההקדמה לזהר (בראשית דף א'): "הכי אומינא לד דלא ליעול אנא לעילא עד דיעלון בד אוכלסך לתתא" - אין הקב"ה, היינו השכינה, נכנס לירושלים של מעלה עד, שאוכלסא ישראל נכנסין לירושלים של מטה, ובברכות נה ע"א: "אין אוכלסא פחות מששים רבוא".

⁶⁸ והוסיף הרב כשר (עמ' תמ"ג): "והנה בשנת תש"ח, כשנאספו בארץ יותר משישים רבוא יהודים, זכינו לקום

דבריו הנשגבים של בעל קול התור מתורתו של הגר"א שופכים אור חדש על ההשתוקקות הגדולה לבניין ירושלים, כפי שבאה לידי ביטוי לאורך הדורות וכפי שבאה לידי ביטוי בתפילותינו. היטיב לבטא זאת רד"ק בפירושו לכתוב "על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה" (ישעיהו ס"ב, ו):

על חומותיך - דרך הדרוש בזה ידוע, שהשומרים הם המלאכים והם מתפללים לאל על ירושלים ששיבנה לישובה. ויש מפרשים כי השומרים הם אבלי ציון שמתפללים ביום ובלילה על ירושלים, וגם יש לפרש על כל ישראל בגלותם שהם שומרים וצופים תמיד בנין ירושלים ומזכירים בונה ירושלים ביום ובלילה בתפלותיהם ובברכותיהם.

ובהקשר זה אי אפשר שלא להזכיר את דבריו הנפלאים של ר' יהונתן אייבשיץ:

בברכת ולירושלים ואת צמח וכו' אין צורך להאריך, כי צריך להוריד דמעה מאין הפוגות על בנין ירושלים והחזרת קרן דוד, כי היא תכלית שלמות אנושי, ואם אין לנו ירושלים ומלכות בית דוד למה לנו חיים, ולירושלים יקרא כסא ה', וכן בדוד שישב ממש כעין מרכבה עליונה, כדכתיב וישב שלמה על כסא ה', ואם מלאכי מעלה קוראים בבכי וקינה על חורבן ירושלים יום ולילה לא יחשו, והם אבלי ציון, איך נחשה אנו ולא נבכה על חילול השם שנתחלל בחורבן ירושלים ואבדן מלכות בית דוד, וחייב כל איש לומר בלבו – ריבונו של עולם הריני מוסר נפשי על קדושת שמך, ואם אין אני כדאי (יערות דבש, חלק ראשון, דרוש א')

המדינה; ובשנת תשכ"ז, שנאספו בארץ יותר משישים רבוא גברים בני עשרים ומעלה, זכינו לנסים של ששת ימי המלחמה".